№ 4 (201) XIX ՏԱՐԻ ԱՊՐԻԼ, 1909

„Droschak" ORGANE de la Fédération Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse: RÉDACTION DU JOURNAL „Droschak" GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ" ՕՐԳԱՆ

ՄԵԾ ՄԱՐԴԱՍՊԱՆԸ ԳԱՀԸՆԿԷՑ

Պատմական մեծ եղելութիւնը որ կատարուեցաւ ապրիլ 27-ին, Աբդիւլ Համիդի տապալումն էր։ Մակեդոնիոյ օսմ. բանակը որ 1908 յուլիս 24-ին Սահմանադրական Ազատութեան դրօշակը կը բարձրացնէր Թիւրքիոյ մէջ, ինը ամիս ետք առիւծ եղաւ արի եւ յաղթական արշաւանքով մը տիրեց Պօլսոյ եւ այս անգամ յանուն ազատական Թիւրքիային։ Դաւաճան վեհապետը որ ապրիլ 13-ի պետական հարուածով կը փորձէր վերահաստատել իր արիւնռուշտ փառքը, եւ որ այնքան ազատականներու կոտորումն ու Կիլիկիոյ արիւնեղութիւնը դաւադրեց, գերի ինկաւ ազատական բանակին ձեռք եւ աքսորուեցաւ Սելանիկի շրջակայքը։ Անողոք Արդարութիւնը, աւելի քան երբեք, պէտք է իր դատավճիռը տայ մարդու մը դէմ, որուն գոյութիւնը անէծք մը եղաւ կայսրութեան ժողովուրդներուն համար եւ հայհոյանք մը մարդկային խղճին դէմ։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Ինչո՞ւ մեզ չի վիճակուած ուրախանալ այն վայրկեանին, երբ կատարւում է պատմութեան ամենահոյակապ „ըղվանչը", երբ հայ ժողովրդի ամենամեծ, ամենավայրագ թշնամին, լեգենդական Բռնաւորը ուշակորոյս թաւալւում է ազատութեան բանակի առջև և լէշի պէս դուրս շպրտւում իր մահաբոյր ապարանքից...

Ինչո՞ւ հայ ժողովրդին վիճակուած է սգալ նոյնիսկ այն վայրկեանին, երբ ամենքը ցնծում են, երբ թնդանօթի գոռ հարուածների տակ, միլիոնաւոր բազմութեան խելայեղ ցոյցերի մէջ տօնւում է ազատութեան նոր ու թովիչ յաղթանակը։ Ինչո՞ւ այս մահաշունչ կոնտրաստը, ինչո՞ւ այս արիւնոտ հակադրութիւնը... Աստին խրախճան, անդին նախճիր. աստին Բօսֆորը ազատութեան օրգիաների մէջ, անդին ամբողջ Կիլիկիան բռնուած հրդեհով, ամբողջ գաւառները վերածուած մոխրակոյտի ու սպանդանոցի..,

Օսմանեան բանակի յաղթանակը կատարւում է հայկական նահատակութեան նոր ու ցնցող տեսարանների հանդէպ... Դա նոյն հայաջինջ վանդէան է, նոյն շղթայազերծ փոթորիկը, որին ծանօթ ենք 1895-ի օրերից ի վեր։ Դա նոյն զարմանալի և զարհուրելի սֆինքսն է, մահմեդական բութ, քարացած խուժանը, որ նորէն աշխարհ է ցնցում իր վամպիրային հռնդիւններով։ Դարձեալ մասսային նախայարձակներ հայերի վրայ — այժմ արդէն սահմանադրական Տաճկաստանում — դարձեալ զօրքերի, իշխանութիւնների ու խուժանի ներդաշնակ գրոհ և դարձեալ զոհերի խօլ, յուսահատ բառաչուն..

Վանդէա — դարձեալ հայերի դէմ։ Հայ ժողովուրդը — բոլոր ազատասպան խարոյկների վառելիք։ Հայ ժողովուրդը — բոլոր օրհասական վայրկեանների ու վերիվայրումների յաւերժական աղջակեզ..

Եւ դեռ գտնւում են մարդիկ, նզովք ու գժոխք մարդիկ, թուք ու անարգանք մարդիկ, որոնք մշտապէս հաւա՞ր են կոչում հայկական բողոքների առթիւ, որոնք մեղադրում են դարձեալ նրան, յաւետենական քաւութեան նոխազին, խարանում են նրա դժգոհութիւնը,

շեփորում են նրա երևակայական դաւերը, նրա իբր անհաշտ, իբր ըմբոստ, իբր ծայրայեղ բողոքներն ու ծրագիրները...

Որտե՞ղ է բանալին այս ցաւոտ ու արիւնալի առեղծուածի...

Բայց դիմենք աւելի լայն, համաօսմանեան դրամայի, պատճառաբանութեան։

Ինչպէ՞ս առաջացաւ այս անիծուած Կոշմարը, այս դժնդակ ու ահաւոր անակնկալը, որ չը նայած ներկայ բարեբաստիկ իր լուծման, յղի է թերևս նոր ու կնճռոտ պատահարներով։

Եւ միթէ՞ „անակնկալի“ մասին խօսք կարող է լինել այստեղ։ Միթէ՞ վերջին ութ ամսւայ ընթացքում Թիւրքիայի և արտասահմանի բոլոր ուշիմ հրապարակագիրները չէին զգուշացնում ժողովուրդներին, չէին պնդում միաբանօրէն նոյն փաստի վրայ՝ որ Օսմանեան կայսրութեան մէջ խմորուելու դեռ շատ նիւթ կայ, որ յուլիսեան խաղաղ, անարիւն յեղափոխութիւնը մակերեսային է, որ նա գրեթէ բնաւ չի թափանցել մահմեդական զանգուածների մէջ, որ առհասարակ զինուորական ապստամբութեան ձևը, երբ նա չի յենուած ժողովրդական շատ թէ քիչ ստուար մի հատուածի վրայ, ունի իր վտանգաւոր հեռանկարները... Ութ ամիս հնչեց հաւա՜ի ղողանջը և ահա իրագործուեց, տարաբախտաբար, սկեպտիկների, թերահաւատների գուշակութիւնը։

Յուլիսեան խաղաղ ժեստը մեծ բան արեց, սակայն կատարուած յեղաշրջումը ինքնըստինքեան շատ քիչ բան էր, համեմատած անելիքի հսկայական պահանջի հետ։

Մ. և Յ. կոմիտէի պարագլուխները վստահ տարուած յաղթանակի տեղողութեան վրայ և համոզուած՝ որ կատարել են պատմութեան իդէալական, անարիւն յեղափոխութիւնը, համաձայն „Մեշվերեթի“ ու պոզիտիվիզմի հրահանգներին՝ պառկել էին հանգիստ սրտով իրենց դիւրանուաճ դափնիների վրայ։ Այն ինչ՝ իրերի տարերային հոսանքը լռիկ-մնջիկ իր գործն էր տեսնում...

Եւ ոչ ոք այնքան լաւատեղեակ չէր կացութեան այդ „տարերքներին“, ինչպէս Եըլդըզի մենաւորը։ Ի՞նչ մանկամիտ լաւատեսութիւն էր յաղթական կոմիտէի կողմից, երբ նա յուլիսեան առաջին հարուածից յետոյ համարում էր Աբդիւլ Համիդին վերջնականապէս ընկճուած ու անզօր, կատարելապէս իրենց տիրական տրամադրութեան տակ։ Ի՞նչ եղկելի, հակայեղափոխական ու վտանգաւոր փարիսեցութիւն էր Ֆրիտասարդ Թիւրքիայի „մտաւոր առաջնորդի“ կողմից, երբ նա տրւում էր Եըլդըզեան ճիւաղի անոյշ գգւանքներին, մտերմանում էր ու նեաստանում՝ նրա մարդասպան ձեռքը համբուրելու չափ... Ի՞նչ յանցաւոր թեթևամտութիւն էր, վերջապէս, եթէ չ՝ասենք տիրապաշտութեան մի ապացոյց,—դէմ գնալ պարիզեան Խորհրդաժողովի հանդիսաւոր վճռին և պահպանել գահի վրայ ազատութեան երդւեալ դահճին...

Հին վարպետը ընկճուած ձևացաւ, բայց երբէք չը կորցրեց յոյսը։ Այն դիւային, հնարագէտ իմացականութիւնը, որ երեսուն տարի շարունակ խաբխբել էր եւրոպական ամենաճարպիկ դիւանագէտներին, չը պէտք է անձնատուր լինէր թիւրքական իդէոլոգների առջև, առանց իր վերջին հնարքները սպառելու։ Այն անողորմ ու չարագործ հանճարը, որ իր ամբողջ գոյութեան ընթացքում զերծ է եղել ամեն տեսակ „սանտիմենտալիզմից“, խղճի ամեն մտահոգութիւնից, անգամ իր հարազատների, արիւնակիցների հանդէպ՝ չը պէտք է նահանջէր նոյնիսկ քաղաքացիական մի աւերիչ պատերազմի ծրագրի առջև... Յամենայն դէպս, նա լաւ գիտէր, որ տակաւին բազմաթիւ են հաւատարիմ խալիֆականները օսմանեան կայսրութեան մէջ, որ ստւար է յետադէմ տարրերի լեգէօնը, որին բնաւ հաճելի չէ նոր սահմանադրական կարգուսարքը, թէկուզ միայն խօսքով յայտարարուած։

Եւ Մակեավէլի վերջին, հանճարեղ շառաւիղը, մեթոդով, հմտութեամբ, իր լքաւեր կղզիացումից իսկ՝ պատրաստեց հողը ապագայ գործողութիւնների համար և սպասեց ցնցող պատրւակների։

Իսկ պատրւակներ առատութեամբ մատակարարում էր իշխող կուսակցութիւնը, Մ. և Յ. կոմիտէն իր գրգռիչ, անհանդուրժելի քաղաքականութեամբ։ Արբած առաջին յաղթանակներով, կրթնած իր հաւատարիմ բանակի վրայ, նա հաստատել էր կուսակցական դիքտատորութիւն, որ ամենադժբախտ ճանապարհն է ցաճկաստանը վերանորոգելու համար։ Նա իւրացրել է ամենավատթար նացիոնալիզմի, ազգայնականութեան հաւատամքը և ձգտում է իրականացնել ա ն հ ն ա ր ի ն ը. ձուլել բոլոր այլազան տարրերը օ ս մ ա ն ց ի ո ւ թ ե ա ն մէջ, ստեղծագործել ամբողջ կայսրութիւնից ոչ միայն մ է կ, միաձոյլ պետութիւն, այլ և մ է կ ա զ գ։ Մենք վաղուց գիտէինք մի շարք թիւրք ղեկավարների այդ արտառոց գաղափարները, բայց չէինք սպասում, որ այնպէս շուտով պատաստէին նրանց՝ օսմանեան իրականութեան վրայ։

„Այստեղ չը կայ հայ, յոյն, բուլգար, ամենքն էլ օսմանցի են“—քանի՞ անգամ այս տխմար բառերով օսմանեան պարլամենտի „գիտուն“ նախագահը սաստել է այս ու այն պատգամաւորին։ Թերուսները մի յետամնաց ժողովրդի մէջ յաճախ աղէտաբեր ոգիներ են—և դա առանձնապէս շեշտւում է այսօր Թիւրքիայի միջավայրում։ Բառերը խեղաթիւրւում են կիսակիրթ իդէոլոգների կողմից, կորցնում իրենց սովորական իմաստը և նետւում են աջ ու ձախ՝ հե-

տևողների հլու երամի մէջ, որ ընդունում է նրանց, որպէս գերագոյն քաղաքական ճշմարտութիւն։ Այդպէս—„միութիւն“ բառը։ Ի զուր հայ, թիւրք, բուլգար ու այլ որոշ հատուածներ աղաղակում են անդադար, որ այդ միութիւնը ներդաշնակ այլազանութեան մէջ է, որ օսմանեան պետութիւնը կարող է իրօք առաջադիմել ու բարգաւաճել միայն այն դէպքում, երբ նրա այլ և այլ հատուածները կը վայելեն որոշ չափով ինքնօրինութիւն ու ինքնավարութիւն, երբ պատշաճ չափով գոհացում կը տրւի երկրի այլազան ցեղերի ազգայնական ու քաղաքակրթական պահանջներին։

„Նախ միութիւն“... Եւ Բիզանդիի ըմբռնած „միութիւնը“ պարզապէս ձուլումն է... Նրանք ուզում են իրագործել այն, ինչ որ բարձր քաղաքակիրթ ազգային մեծամասնութիւնները մինչև օրս չեն աջողել այլացեղ փոքրամասնութիւնների վերաբերմամբ. նրանք միանգամայն հնարաւոր են դիտում—այդտեղ է քաղաքագիտական կուրիոզն ու անհեթեթութիւնը—որ մի օր, վերջապէս, օսմանեան կայսրութեան այդ այլազան տարրերը, թէկուզ և անհամեմատ աւելի բարձր իրենց մտաւոր հաւաքական պաշարով, կուլտուրական բազմադարեայ ստացուածքներով, կը ձուլուին, կուլ կը գնան „տիրապետող տաճկութեան“ մէջ... Եւ մինչ այն, *en attendant*, Երիտասարդ Թիւրքիայի իշխող հատուածը բոլոր ներելի և աններելի միջոցներով ձգտում է կերտել բացարձակ կենտրօնացման մի սիստեմ, թիւրք տարրի գլխաւորութեամբ (*hégémonie*), ուր Իթթիհատեան կուսակցութիւնը կարողանայ ասել Լուդովիկոս XIV-ի պէս. „պետութիւնը ես եմ“։

Ութ-ինն ամսւայ կոմիտէական տիրապետութիւնը բնորոշւում է, արդարև, խոր ու ընդվզիչ անտարբերութեամբ դէպի այլացեղ ազգութիւնների ամենակենսական պահանջները։ Հայ տարրը հին բէժիմի ամենամեծ զոհն է և մենք չը տեսանք դիբտատօր-կոմիտէի քաղաքականութեան մէջ մի հատիկ ձեռնարկ, մի հատիկ լուրջ ու շիտակ փորձ՝ օգնութեան գալու այդ տարրի հոգեվարք-գոյութեանը, դարմանելու նրա արիւնահոս վէրքերը։ Հայ երկիրը հին բէժիմի ամենաձանրալի օճախն է, ուր վխտում են պաշտօնական համազգեստներով բոլոր հինաւուրց ու հռչակաւոր բորենիները, ջարդի ու թալանի կազմակերպողները. և սակայն մենք չը տեսանք սահմանադրական վարչութեան կողմից և ոչ մի անկեղծ նախաձեռնութիւն՝ գէթ մասամբ մաքրագործելու այդ տարաբախտ անկիւնը, գէթ հեռացնելու, եթէ ոչ պատժելու, բիւրօկրատ-մարդասպաններին, թարմացնելու վարչական, ոստիկանական, դատաստանական մթնոլորտը։ Ոչինչ չը փոխւեց, ամեն բան մնաց ըստ հնոյն։ Միակ համակրելի քայլը, որ արւեց Քեամիլ փաշայի մինիստրութեան օրով—Հայաստան ղրկւելիք Ֆոնիչ Ցանձնաժողովի անօրինումն էր. բայց այդ էլ մնաց լոկ ցանկութիւն և լցրեց դառն յուսախաբութեան ու հիասթափութեան բաժակը։

Աւելի զարհուրելին տեսանք։ Տեսանք հանրածանօթ աւազակներ, հայ ժողովրդի արիւնարբու դահիճներ... համաօսմանեան պարլամենտում. տեսանք նրանց „ծածկւած“, հովանաւորւած պարլամենտական մեծամասնութեան կողմից՝ ընդդէմ հայկական աղաղակող մերկացումների ու ամբաստանութիւնների։ Կարճ։ Ոչինչ չ'արեց Իթթիհատի յաղթական կուսակցութիւնը՝ հայ ժողովրդին ու կուսակցութիւններին սիրաշահելու համար. ընդհակառակը, ամեն բան արեց՝ նրանց գրգռելու համար։

Պրովոկացիայի, գրգռումի քաղաքականութիւնը առաջ մղւեց և ուրիշ հակառակորդ հատուածների վերաբերմամբ։ Ահրարները հռչակւեցին հայրենիքի դաւաճաններ, բոլոր նրանք, որոնք պաշտպան էին ապակենտրօնական սիստեմի և ազգերի ճշմարիտ իրաւահաւասարութեան, հրատարակւեցին պարլամենտի խիստ բարեկիրթ նախագահի ու իրայիններ՝ կողմից, իբրև պարզ „թշւառականներ“, իբրև պետութիւնը կործանողներ... Մի մեծ արգասաւոր նւաճում էր մնում—խօսքի ու մամուլի ազատութիւնը, այն էլ „մկրատելու“ փորձեր արեց Իթթիհատեան մինիստրութիւնը. պարլամենտական մեծամասնութեան միշտ նոյն պատրաստ ու բարեհաճ հաւանութեամբ...

Մթնոլորտն արդէն ելեքտրականացել էր և մի կայծի էր սպասում, որ բռնկւէր սարսափելի փոթորիկներով։ Այդ կայծն եղաւ „Սերբեստիի“ խմբագրի սպանումը։ Ոճրագործը չը գտնւեց, բայց ամեն ոք ճանաչում էր նրան։ Ամենքն էլ տեսան այդտեղ քաղաքական սպանութիւն, որ նպատակ ունէր „մէջտեղից վերցնել“ իշխող հատուածի ու նրա ապիկար քաղաքականութեան ամենաքաջարի ու տաղանդաւոր խարազանողներից մէկին։

„Ցնցող պատրուակը“ ինքն իրեն եկաւ և Կարմիր Գազանը, որ Եըլդըզի իր կղզիացումից գիւային հոտառութեամբ շրջակայում էր կուսակցական արիւնոտ մըրցումների կրկէսում, որոշեց բեմ հանել իր վերջին սպառազինւած ուժերը և շեփորեց իր արքայական „հաստատման ժամը“։ Եւ եղաւ այն, ինչ որ եղաւ։ Սոֆտաների վոհմակները, միացած սուլթանակաշառ ու սպայազուրկ բանակի հետ, արշաւեցին վանդէական ոռնոցներով և մի ակնթարթում հաստատեցին պատմութեան մէջ չը տեսնւած զինւորական անարխիա, մի տեսակ զինւորապետութիւն։

Առաջացաւ, դժբախտաբար, մտքերի, գիտակցութիւնների յանկարծական խաւարում։ Ահրարները մի վայրկեան յայտնւեցին սուլթանական բանակի հետ թև թևի։ Կուսակցական կռիւների յորձանքի մէջ օսմանեան ազա-

տամիտները գործեցին մի շարք ծանր վրիպումներ, որոնք քիչ էր մնացել դառնային եղերական։ Դեռ փոթորիկը բռնկւելուց առաջ, նրանք կոչ էին անում — Իթթիհատին տապալելու համար — ամենամութ ու բացարձակապէս յետադէմ տարրերին։ Մուրադ բէյի պէս թշւառականները տեղ էին գտնում նրանց բողոքի միտինգներում։ Հակառակորդութիւնը կուրացրել էր ահրարներին և նրանք կարծես բնաւ չէին նշմարում մութի մէջ դաւող *tertium gaudens*-ին, որ գալիս էր աննման վարպետութեամբ „օգտագործելու" երկու մեծ կուսակցութիւնների խելայեղ մենամարտը. . .

Պատմութիւնը իր ժամանակին կը շոկէ իւրաքանչիւրի պատասխանատւութիւնը այդ ծանր տագնապի մէջ, որ այսօր, բարեբախտաբար, լուծւած է ոչ ի նպաստ համիդիականութեան. . .

* * *

Վերջին ճիգերը խորտակւեցին. դաւը վիժեց։ Կրօնն ու շարիաթն էլ չ'օգնեցին Մեծ Ոճրագործին. չ'օգնեց նրան և եւրօպական միջամտութիւն առաջ բերելու փորձը։ Մի բան միայն աջողեց նա իր անպատիւ ու գահավէժ անկումից առաջ, — վերջին անգամ յղփացաւ հայոց արիւնով. . . Այժմ քաւութեան ժամն է։ Գնա՜ց մարդասպանը դէպի իր երկրորդ աքսորավայրը, տանելով իր հետ տիեզերական նզովքն ու ցասումը, գնա՜ց թերևս կնքելու իր անիծակուռ մահկանացուն... Թւում է, արդարև, թէ Նեմեզիդան անկատար թողեց իր նւիրական առաքելութիւնը։ Աբդիւլ Համիդ զգում է այդ և սպասում է աւելի զարհուրելին։ Եւ դողում է նրա ստոր ու երկչոտ հոգին՝ մահու դաժան ուրւականի հանդէպ։ Եւ աղաչում, պաղատում է իր շրջապատին, գետնատարած օգնութիւն է հայցում զինւորներից, սպաներից։ Որքա՜ն գձուձ, արգահատելի փոքրութիւն։ Որքա՜ն ցած ու վեհերոտ է իր օրհասի մէջ նորագոյն ժամանակների ամենաարիւնռուշտ բռնաւորը, նա, որի կեանքն սկզբից ի վեր արեան անհատնում մի խրախճան է, նա, որ այնքան դիւրասրտութեամբ հրահանգում էր հարիւր հազարների խողխողումներ ու սրածութիւններ և որին Արևմուտքի գագիր գրչակները սիրով ու յաճախ ներկայացնում են, որպէս ուժեղ, աննկուն, անպարտելի մի նկարագիր. . .

Գնա՜ց. . . Իր սեփական բռնակալութեան զոհն եղաւ այդ չարաշուք մարդը։ Իշխելու անյագ, անյաղթելի տենչից մղւած, սպանելու և աւերելու աշխարհասասան բնազդով օժտւած՝ նա շարունակեց 19-րդ ու 20-րդ դարերում մարդկութեան ամենահին ու ամենագազան հրամանատարների աւանդութիւնները, նրանց պէս առաջնորդեց իր երկիրը դէպի աստիճանական ծայրատում, կազմալուծում ու հոգեվարք և. . . նրանց պէս՝ ի վերջոյ փորեց իր սեփական գերեզմանն ևս։

Հայ ժողովուրդը, անգամ իր ներկայ սգաւոր օրերում սփոփանքի մի խոր, ցասկոտ „ա՜խ" կ'արձակէ Կարմիր Գազանի այդ կենդանի յուղարկաւորութեան առիթով, որ փայլում է մի անսովոր, դրամատիկական վսեմութեամբ։ Եւ օսմանեան ազատութեան բոլոր անկեղծ բարեկամները մէկ գերագոյն բաղձանք միայն կարող են ունենալ այս տագնապալի օրերում — որ այդ թաղումը լինի անդարձ, յաւիտենական, որ հիդրան նորէն չը կազդուրւի և չը տարածէ իր ազատասպան թոյնը սալօնիկեան մենաւոր վիլլայից դէպի կայսրութեան բոլոր անկիւնները, ուսկից տգէտ ու յետադէմ խաժամուժը յառելու է դեռ երկար ժամանակ իր յուսալից հայեացքները դէպի խորհրդաւոր աքսորավայրը. . .

Այո՛, անշուշտ։ Ո՞վ է այն համարձակը, որ ներկայ պղտոր օրերում կարողանայ հաւաստիացնել մեզ, թէ ամեն ինչ վերջացած է, թէ օսմանեան ողբերգութիւնը կատարել է արդէն իր վերջին արարւածը և թէ այլևս դարձ չը կայ հին ռէժիմին. . .

Մենք, հայերս, որ շարունակ դեռ ճաշակում ենք այդ հին ռէժիմի շնորհները, ամենից աւելի տեղիք ունինք յամառելու սկեպտութեան, թերահաւատութեան մէջ։ Ութ ամսից ի վեր նոյնն ենք կրկնում այս էջերում, և եթէ խանդավառ լաւատեսութեան թռիչքների հետ մեր ժողովուրդը, մեր մտաւորականութիւնը ամենուրեք ու յայտնի չափով տոգորւած լինէր այդ փրկարար թերահաւատութեամբ և ըստ այնմ կազմ ու պատրաստ պահէր ինքզինքը գալոց հնարաւոր պատահականութիւններին դիմագրաւելու, — անտարակոյս Կիլիկիայի կատաստրօֆը չէր ընդունի այնքան սոսկալի համեմատութիւններ։ Մենք յաւէտ մանուկ, անփորձ մի ազգ ենք։ Ոչինչ չենք սովորում պատմութիւնից, գրեթէ ոչինչ։ Եւ դիւրութեամբ մոռանում ենք երէկւայ փորձութիւնները, զարհուրանքի ու տանջանքի անցեալը։ Չը թագցնենք, խոստովանենք մի արատ, որ շեշտում են յաճախ հայութեան թշնամիններն ու բարեկամները։ Գուցէ ոչ մի ազգ այնքան անտարբեր չէ դէպի իր ֆիզիքական գոյութեան հարցը, ինչպէս մենք։ Եւ սակայն դա մարդկային համայնքների առաջին մտահոգութիւնն է, բոլոր հարցերի հարցը։ *Primum vivere*... Խորունկ հիացմունքով գլուխ ենք խոնարհեցնում Ադանայի այն հարիւրաւոր կտրիճների առաջ, որոնք ցաւագին անակնկալից շուտով զգաստացած՝ ամրացան հայոց թաղում և երկար ժամեր մղեցին ինքնապաշտպանութեան կռիւը։ Բայց ի՞նչ ասենք գաւառի այն բազմահազար առնական ուժերին, որոնք խուճապն սկսելուն պէս, գլխապատառ փախչում էին դէպի Բէյրութ ու Եգիպտոս. . .

Դիմադրութիւնը չափազանց թոյլ է։ Չենք ուրանում պայմանները, „թեւի" ուժն ու թուլութիւնը, զօրքի յաճախ դաւաճան ընթացքը. այդ բոլորը կայ։ Բայց կա-

դրա հետ հայ զանգուածի աւանդական կրաւորականութիւնը, նրա անփոյթ, անորակելի վերաբերմունքը դէպի իր ամենակենսական խնդիրը—ինքնապաշտպանութիւնը։ Ութ ամսից ի վեր ի՞նչ է արուած այդ ինքնապաշտպանութեան տեսակէտից։ Եւ միթէ՞ այս կամ այն կազմակերպութիւնն է, որ պիտի հոգայ այդ դժուարին ու զանգուածային գործը։ Մինչև ե՞րբ հայ ժողովուրդը կը դեգերէ այդ յանցաւոր ու անպատիւ կրաւորականութեան մէջ։ Մինչև կատարեալ բնաջնջո՞ւմ...

Մենք ապրում ենք մի միջավայրում, ուր, տարաբախտաբար, խիստ առատ են ժողովրդային տականքների մէջ յարձակողական, խուժդուժ բնազդները, ուր դեռ կանգուն են հին, անիծուած ըէժիմի բաղմաթիւ ներկայացուցիչները, ուր, հետևապէս, համերաշխութեան աւետարանի հետ, պէտք է ամուր բռնած ունենանք մեր ձեռքերում այն իրական, ազդու միջոցները, որոնցով միայն կարող ենք ապահովել մեզ՝ խուժանային բարբարոսութեան պարբերական վերադարձի դէմ։ Ոչ ոք չի կարող մերժել մեզ այդ միջոցները—նրանք մեր անկապտելի, սրբազնագոյն իրաւունքն են։ Պատրաստել միշտ ինքնապաշտպանութեան համար, առանց ճչան ինքնապաստանութեան, առանց անօգուտ ու վտանգաւոր գրգռումների, ընդհակառակը, միշտ ձգտելով մօտենալ հարևաններին, նրանց գիտակից տարրերին, միշտ աշխատելով լուսաւորել մահմեդական ժողովուրդը մեր իսկական նպատակների վերաբերմամբ, միշտ նրա մէջ արծարծելով համերաշխ կեանքի, աշխատանքի ու քաղաքակրթութեան պահանջները—ահա թէ որը պէտք է լինի ամեն մի հասուն ու պարտաճանաչ հայ մարդու գործելակերպը։ Այդտեղ է և փրկութիւնը. այդտեղ է ելքը՝ խիստ դժուարին, ճակատագրական կացութիւնից։

Թո՛ղ Կիլիկիայի սարսափելի արիւնառութիւնը վերջին աղէտաւոր դասը լինի Թիւրքիոյ բովանդակ հայ ժողովրդի համար։ Թող նա դաս լինի և Երիտասարդ Թիւրքիայի ու սահմանադրական կառավարութեան համար։ Այդ վերջինի յանցաւոր վրիպումների շնորհիւ էր, որ հայկական մարտիրոսագրութեանը աւելացան նոր, արիւնալի էջեր։ Սկզբից ի վեր նա անուղղակի քաջալերեց հայ ժողովրդի դահիճներին։ Սկզբից ի վեր նա ականջ չը կախեց հայ պատգամաւորների արդար բողոքներին, որոնք պահանջում էին մաքրել հայաբնակ գաւառները հին ըէժիմի անհամար վամպիրներից։ Ոչ ոք չը պատժուեց։ Հայի դէմ կատարուած ոճիրը չէր համարւում ոճիր և անպատժութեան վկայագիր տրւում էր այդպիսով մարդասպաններին՝ նոյնիսկ սահմանադրական կառավարութեան ձեռքով։ Կիլիկիան իր սարսափներով այդ դժբախտ ու կարճատես քաղաքականութեան զոհն է...

Այսօր իթթիհատեան իշխանութիւնը նորէն կացութեան տէրն է։ Եւ արիւնաքամ հայ ժողովուրդը դարձեալ սպասում է նա դեռ մի փոքր հաւատ ունի արդարութեան յաղթանակի վրայ. նա դեռ յոյս է տածում, որ Կիլիկիայի արիւնոտ նախճիրը մի սոսկ պատահար էր, յեղափոխական երկունքի արդիւնք, Աբդիւլ Համիդեան ուղեղի սադրանք. նա յոյս է տածում, որ օսմանեան պարլամենտը և կառավարութիւնը շիտակ ու կորովի մի որոշումով օգնութեան կը հասնի այդ նոր զուլումի անհամար զոհերին, կը հետազօտէ պատճառները ոչ հին-համիդեան, այլ նոր-սահմանադրական մեթոդով, կը գտնէ բուն յանցաւորներին և կը տայ նրանց արժանաւոր պատիժը։

Կիլիկիան այդպիսով փորձաքար կը լինի։ Մենք շուտով կը չափենք նոր կառավարութեան իսկական տրամադրութիւնը։ Կը տեսնենք, թէ մինչև ո՞ր աստիճան նա ընդունակ կը լինի խզելու անտարբերութեան այն տակտիկի հետ, որ նախքան ապրիլեան հակահարուածը նրա բնորոշ յատկանիշն էր ազգամիջեան քաղաքականութեան մէջ։ Կը տեսնենք, թէ մինչև որ աստիճան իթթիհատեան կուսակցութիւնը ընդունակ կը լինի օգտուելու—լուրջ ու խելացի կերպով օգտուելու—իր երկրորդ փայլուն յաղթանակից։ Խնդիրը այնքան „եղածի“ մէջ չէ, որքան „լինելիքի“։ Յեղափոխութիւնը „արուած է“, նա „չի կատարուած“, նա կեանքի մէջ դեռ ևս չի մտած։ Իթթիհատը երկրորդ անգամն է, որ նւաճում է սահմանադրութիւն. բայց էականն այն է, որ նա տայ, վերջապէս, Թիւրքիոյ բազմամատանջ ժողովուրդներին՝ արդար ու օրինաւոր մի վարչութիւն։ Ազատութեան ու արդարութեան գաղափարները պիտի դուրս գան, վերջապէս, ծոյլ, վերացական իրենց վիճակից և պիտի դառնան կենդանի գործ։ Ազգերի իրաւահաւասարութիւնը օսմանեան կայսրութեան մէջ պիտի դուրս գայ, վերջապէս, իր ֆիկտիվ, ստերային դրութիւնից և պիտի դառնայ ստեղծագործող իրականութիւն։ Ուշ քան երբէք։ Գերագոյն ժամանակն է։ Եթէ իթթիհատեան իշխող մարմինը ընդ առաջ կ'երթայ ազգութիւնների օրինաւոր բաղձանքներին, սահմանադրութիւնը կ'ամրապնդուի և երկիրը կը բարգաւաճի։ Եթէ նա կը յամառի իր նեղսիրտ ու նեղմիտ, ազգայնամոլ տակտիկի մէջ, եթէ սահմանադրութիւնը կը վերածէ կուսակցական դիկտատորութեան և կը հոչակէ „Միլլեթի հաքիմիէի“, տիրապետող ցեղի գերիշխանութիւնը,—այն ժամանակ մենք դեռ երկար ականատես կը լինենք պետութեան ներքին ալէկոծումների ու ցնցումների, որոնք ոչ միայն կը խախտեն նրա հաւասարակշռութիւնն ու զարգացումը, այլ վաղ թէ ուշ կը վտանգեն և նրա ամբողջութիւնը, յարուցանելով արտաքին միջամտութիւններ ու յոշոտումներ։

ԿԻԼԻԿԻԱՆ ԱՐԻՒՆԱՒԵՐ

Երբ Ապրիլ 13-ին Պոլսոյ մէջ Թիւրք հոգևորականութիւնը „շէրիաթի“ դրօշը պարզած կը մբոստանար և սահմանադրութիւնը կուզէր թալիատել, հետևեալ օրը Ատանայի մէջ Թիւրք ամբոխը տարօրինակ կատաղով մը կսկսէր կոտորել հայերը, և ակնթարթի մէջ, ջարդը ընդհանրանալով, Կիլիկիոյ համատարած դաշտերը արիւնի ու հրդեհի ահաւոր տեսարանը կը ներկայացնէին։ Այդ պտղաբեր դաշտերուն մէջ, ուր բնութիւնը կը վերակենդանարար իր բոլոր շքեղութիւնով, այրիացած դարուն մը սգապսակներ կը հիւսէր մարդկային կեանքերուն վրայ որ երէկ կապրէին գեղեցիկ երազներու ու աշխատութեան կեանքը և որոնց վրայ այսօր անհրապոյր և դաւաճան բարբարոսութիւնը մահուան արիւնոտ պատանք մը կը նետէր։ Կսկծեցնող հակադրութիւն։ Բնութեան վերածնունդը մարդկային գերեզման մը կը գրկէր իր ծաղիկէ շղարշին տակ։

Թիւրք ամբոխը—որուն կուզեն որ շատ բան ներենք կրօնի և մոլեռանդութեան ձեռքը իբր խաղալիկ, և որ սակայն շարունակ մահուան ու աւերածութեան անձանձրոյթ արհեստաւոր մը եղած է—կուտայ մեզի հակադրութեան էն ապշեցնող փաստերը, առանց վեհութեան։ Իր կարծեցեալ սակաւապետութիւնը, հեզութիւնը, յարգասիրութիւնը այնպիսի հակումներ կը պատրաստեն, որ դերև կը հանեն ամեն հաշիւ ու տրամաբանութիւն։ Ամենէն զգայուն խօսակցութենէ մը յետոյ կարող է այնքան մթին կերպով դաւաճանել։ Թիւրք ամբոխին էն խորունկ ու խորհրդաւոր բոպէն ան է, երբ կոյր դաւաճանութեան գործիքը կը դառնայ և այդ ժամանակ իր պատմական ամբողջ էութիւնն է կարծես որ կապրի։

Չենք կրնար բացատրել ոչ մեկնաբանել կատարուած ահռելի գազանութիւնները՝ որուն զոհ գնաց Ատանայի պէս բարգաւաճ քաղաք մը իր շրջակայ գիւղերով։ Ո՞վ կրնար երևակայել որ Ազատութեան այնքան ցնծութիւններէն ու սրտաբացութիւններէն ետքը երբ հաշտութեան ուխտեր ու համբոյրներ փոխանակուեցան, երբ հայ նահատակներու գերեզմաններուն վրայ իսլամութիւնը օրհնութիւններ թափեց, նոյն կրօնի խուժանը ընդունակ պիտի ըլլար, դեռ տարեմիջը չբոլորած, նոր գերեզմաններ փորել հայ ժողովրդին համար և զարհուրեցնել արարաշխարհ։

Արդեօ՞ք կուզէին հասկցնել մեզի մեր Թիւրք հայրենակիցները, թէ հայ ժողովուրդին սիրտը միշտ սուգով պատած պէտք է մնայ և մեր մայրերը յաւիտենական նիհրէները պիտի ըլլան... Թիւրք խուժանը մարմնացած հերքում մը կը թուի ըլլալ գիտական այն թէորիին, թէ մարդկութիւնը կը գիմէ դէպի կատարելագործում և թէ միայն ինքն է որ կը մնայ անսասան համաշխարհային քաղաքական, հասարակական ու բարոյական մեծամեծ յեղաշրջումներուն մէջ։

Իսկապէս հայ ժողովուրդը ինք ալ շատ չգիտեր թէ ինչպէս ընէ՝ որ իր դրացի ժողովրդին մէջ հակամարդկային բնազդներ չծագին, ժողովուրդ մը՝ որ կրօնի կեղծ ըմբռնումներով իրեն համար բացառիկ և առանձնաշնորհ դիրք մը ստեղծած՝ թոյլ կուտայ իրեն անպատիժ այդպիսի արիւնռուշտ ոճրագործութիւններ։ Դատապարտուած ե՞նք արդեօք մինչև վերջ երկիւղոտ մտահոգութիւններու և ձևականութիւններու մէջ տարասեռիլ և ներքինանալ մարդկային կարողութիւններէն խնայած ըլլալու համար մեր Թիւրք հայրենակիցներու անիմաստ և ամուլ դիւրազգածութիւնը և սողալ անոնց այլանդակ քմահաճոյքներուն առջև։

Ոչ մէկ գիտակից և երկրի շահերուն քիչ շատ նախանձախնդիր հասարակութիւնը մը, ինչքան ալ տգէտ և կրօնամոլ ըլլայ, այդքան խելագար մոլեգնութիւնով չքայքայեր երկրի մը տնտեսական կեանքը, կարելի՞ է երևակայել տարր մը, և այն ալ վեց դարու պետական կազմի տակ ապրող համայնք մը որ այդքան զուրկ մնալով քաղաքացիական և տնտեսական հասկցողութենէ՝ առօրեայ աւարառութեան մը համար, հուրի ու սուրի մատնէ ամբողջ նահանգ մը։ Այսպիսի արարքները անուն չունին, բարբարոսութեան սահմաններն ալ կանցնին։

Կիլիկիան տխուր և շօշափելի փաստ մըն է որ Թիւրքիոյ մէջ հայ ժողովրդի գլխին կախ է ողբերգական ճակատագիր մը։ Մեր ժողովրդին համար միակ միջոց մը կայ,—ինքնապաշտպանութիւնը, այդպիսի դաւաճան և անմարդկային մթնոլորտի մը մէջ, ուր ամեն համեմատութիւն ու հաշտութեան ցոյցերու ետև արիւնոտ մտածումը կայ թագնուած։ Սա միակ միջոցն է պատուաւոր մեռնելու կամ մինակ չմեռնելու համար։

Ո՞վ է պատասխանատուն։

Բուն պատասխանատուները կան որ հոգին ու գրդիչը եղան այդ հակամարդկային ու պատուհասելի եղեռնագործութեան։ Պոլսոյ և Ատանայի դէպքերուն զուգադիպութիւնը՝ որ ոչ-պատահական ըլլալու բոլոր երևոյթները ունի—ենթադրել կուտայ որ վաղուց և յատուկ պատրաստուած եղեռն մըն էր հայ ժողովրդի դէմ, որ իր միամիտ խանդավառութեանը մէջ, ազատութեան գինիովը սրարբեցած, երանելի ապուշութիւնով մը չէր ուզեր շատ հեռուները դիտել։

Աբդիլ Համիդ, այդ անարգ վեհապետը, ինչպէս կը հաւաստեն, գերագոյն հրէշութիւնը յղացած էր—շնորհիւ իր անսպառ հարստութեան—քրիստոնեաներու ընդհանուր ջարդ կազմակերպելով երկիրը արիւնով ողողել, օտար միջամտութիւն առաջ բերելու համար և թերևս կը մտադրէր գլուխ հանել իր սև ծրագիրը, այն է „Թիւրքիան կործանել՝ գահէն իջնալէ առաջ“. ասով միանգամայն հաւատարիմ կը մնար սա անասնական սկզբունքին „ինէ ետքը ջրհեղեղ“, զոր իր կեանքի նշանաբանը ընտրած էր։ Ոչ ոք այդ մարդուն չափ չարագործութեան մթուղինները ուսումնասիրած էր և ոչ ոք անոր չափ Թիւրք տգէտ ու մոլեռանդ խուժանին ստոր բնազդները գիտցած է շահագործել։ Բարեբախտաբար վիժեց իր դժոխային ծրագիրը, բայց յաջողեցաւ Կիլիկիոյ հայութիւնը մոխիրի վերայ նստեցնել։ Ցովեզերեայ վայրի մը, Ատանայի կուսակալութեան մէջ, այդպիսի կոտորած մը եւրոպական միջամտութեան մը աւելի հեշտութիւն կ'ընծայէր։ Կամ այդ հրէշը կը մտածէր թերևս, որ Ատանայի ջարդի լուրը Պոլսոյ մէջ արձագանք գտնելով՝ հայ յեղափոխականները պիտի փորձէին վրիժառութեան ցոյց մը ընել, որով առիթ և պատրուակ պիտի ստեղծէին ընդհանուր խառնաշփոթութեան և սարսափելի արիւնահեղութեան մը։

Մենք իրաւունք ունինք ամբաստանելու Մեծ Մարդասպանը որ իր արբանեակներով — որոնց ակռաներուն մէջ դեռ հայու մսի ծուէններ կան — կազմակերպեցին Կիլիկիոյ ահռելի սրածութիւնը և աւերածութիւնը։

Բայց ինչ որ մեզի սոսկում ու ապշութիւն կը պատճառէ, հին ըէժիմի տապալումէն ետքը սարսափը նորէն կը շարունակուի դեռ, և կըսպառնայ ամբողջ փոքր Ասիան հայ ժողովրդի մարտիրոսութեան դաշտի մը վերածել։ Սա չտեսնուած բան է։

Ներկայ ըէժիմին դանդաղութիւնը, անվճռականութիւնը՝ չարիքը արմատախլելու համար, մեզի առեղծուածային կը թուին, երբ հայ ժողովուրդը մահուան արհաւիրքներով կը տանջուի, և արիւնարբու խուժան մը սուսերամերկ և անզգամ, ոճրագործութեան ամենէն անխիղճ ու տմարդի դերակատարը կը հանդիսանայ։ Հայ ժողովուրդը կը գտնուի այս րոպէիս „between the devil and the deep sea“,—սատանին ու ծովանդունդին միջև։

Ընդհակառակը Պոլսոյ կառավարութիւնը կը ճգնի չարիքը ծածկել կամ մեղմացնել հայերուն վերագրելով աղէտին պատճառը։ Բնական է այդպիսի չլսուած ոճիր մը չէր կարելի պարտկել առանց ամենալիրբ ստախօսութեան։

Ներքին գործերու օգնական մը Ատիլ պէյ — որուն անունը հեգնութիւն մըն է արդարութեան հասցէին — gaffe-ի և ապուշութեան մարմնացումը կերևի։ Մենք կը կարծէինք որ օսմ. ազատութիւնը անոնց գլուխներուն մէջ քիչ շատ ողջմտութեան և պարկեշտութեան քանի մը կաթիլներ կաթեցուցած պիտի ըլլար։ Ընդհակառակը, այդ մարդիկը երբ կը ներկայանան հասարակական հարցի մը լուսաբանութեան, չեն կրնար դուրս գալ այն ուղիէն որ Աբդիւլ Համիդ գծած էր։ Ասոնք հարազատ զաւակներն են իրենց շրջանին որ կարելի է անուանել Թիւրքիոյ „հակամարդկային շրջանը“։ Ճիշտ է, ջաղացքը քանդուեցաւ, բայց քամին դեռ կը փչէ։

Ատանայի կոտորածի առաջին լուրերուն պաշտօնի վրայ եղող կառավարութեան ներկայացուցիչը կը հեռագրէր վալիին որ „օտարներուն ձեռք չդպցնեն“։ Ուրեմն հայերու կոտորածը շատ բնական էր և կարելի էր շարունակել։ Ոչ մէկ զայրոյթ կոտորածի դէմ։ Կը հաւատանք թէ ցեղի մը հոգեբանութիւնը մէկ օրէն միւսը չփոխուիր, բայց այս պարագային այդպիսի հոգեբանութեան մը յամառումը կարող է ցաւալի ստեր մը ձգել Ազատութեան այն մեծ ժէստին վրայ, որ օսմանեան բանակը ցոյց տուաւ Պոլսոյ պարիսպներուն տակ։ Այդ աննման ժէստը կուգար ապահովել աշխարհի՝ մարդկային բարոյականի մը գոյութիւնը այդ անիծեալ աշխարհին մէջ, ուր մահուան ճամբաները աւելի շատ են, քան կեանքի և որոնց ամայի քառուղիներուն վրայ սուգի ու լացի արձաններ միայն կարելի է յաւերժացնել։

Նախարարութեան բերանը եղող նոյն անձնաւորութիւնը, նոյնքան անպատկառօրէն կը յայտարարէր էր որ հայերն են նախայարձակը և ասով այդ էֆէնտին ամբողջ նահանգի մը սարսափները անտես կ'ընէր։ Թիւրք հին գլուխներուն մէջ պաշտօնական ձգտում մը կայ, թէ ամեն գնով պէտք է խնայել միւսիւլմանին, երբ ոևէ միջադէպ մը ծագի քրիստոնէի և իսլամի միջև։ Ադոր համար է որ այսպիսի ամենէն տագնապայից րոպէներուն, չեն կրնար շեղիլ իրենց սովորութիւններէն նոյնիսկ երբ ճշմարտութիւնը արևի պէս պայծառափայլի։ „Իսլամի դիւրագրգռութեան“ առասպելը, որ Համիդի քաղաքական յենակէտերէն մէկն էր, աշխարհի առջև իբր անդիմադրելի և վտանգաւոր հոսանք մը ցոյց տալով, կը շարունակուի դեռ, և կարծես Թիւրքերը կուզեն այդ բնազդը, քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ ընդունել տալ իբր սատար մը օսմ. կայսրութեան պահպանման և չքմեղել անոր ամեն արարքները։

Հայերուն կողմէ նախայարձակի մը ստութիւնը մէջտեղ նետելով, Ատիլ պէյ մերկացուց մտքի և սրտի բովանդակ պարապութիւնը Թիւրք նախարարներուն։ Ուրիշ երկրի մը մէջ այդպիսի ազգային աղէտ մը կարեկցութեան ու զայրոյթի ճիչեր արձակել կուտար ոևէ նախարարի և խորհրդարանին, մանաւանդ երբ սահմանադրութեան շնորհիւ օսմանեան ազգերը երկրի ընդհանուր քաղաքացիներ կը դաւանին։

Սակայն օսմ. խորհրդարանը, ընդհակառակը, կը ծափահարէ իր նախարարին սրիկայամտութիւնները և յանդուգն զրպարտութիւնները, որ հիմնուած էին նոյնիսկ ոճիրի հեղինակներու հեռագիրներուն վրայ։ Խորհրդարանը բարոյական քաջութիւն չունեցաւ խարանելու եղած ոճիրները և առանց նկատի առնելու և նոյնիսկ գիտնալով որ այդ կոտորածը կազմակերպուած դաւադրութիւն մըն էր, հաճոյքով կլլեց պաշտօնական կեղծաւոր բացատրութիւնը՝ խորհելով, թերևս, որ պիտի մեղմացնէր եղած արատը։

Եւ ինչ որ տխուր լոյս մը կը սփռէ օսմ. Խորհրդարանի մտայնութեան ու ձեռնհասութեան վրայ, այն է որ այդ ժողովը չկրցաւ distinguo մը դնել, թէ ինչպէս կարելի է թոյլ տալ տեղական և անհատական միջադէպի մը հետևանքով ամբողջ նահանգ մը արիւնի ու սուրի մատնել։ Եթէ ամեն նահանգի մէջ ոևէ չնչին միջադէպ առիթ տար այդպիսի սպանդանոցային տեսարաններու, մէկ շաբաթ բաւական է որ ամբողջ հայութիւնը սրբուի օսմանեան հողին երեսէն։ Խորհրդարանը պէտք էր շարժիլ անվերապահօրէն և անաչառ ուժգնութիւնով մը և այսպէս շեշտած պիտի ըլլար, որ ինք օսմ. կայսրութեան ժողովուրդներու գերագոյն մարմինն է և գերագոյն արհեստաւորը միանգամայն անոնց միութեան ու եղբայրութեան։ Օրէնսդիր մարմինը փախցուց այդ հոյակապ րոպէն, երբ կարող էր, ապրիլ 24-ի մեծ օրէն ետքը, խանդավառ և հայրենասիրական փոթորկումով մը նևիրագործել արգասաւոր դաւանանք մը որ սրտերու ճամբան գտնէր, բայց դժբախտաբար դուրս չելաւ ան իր տափակ մտածումէն։

Պատմութիւնը ցոյց կուտայ որ այն ժողովուրդները՝ որ աշխատութեան նուիրուած են — ճարտարուեստական ու երկրագործական — բնազդաբար ու ինքնաբերաբար ընդհանուր խաղաղութեան ու բարգաւաճ յառաջադիմութեան պաշտպաններն են և հոգևին հակառակ քանդիչ ու արիւնահեղ շարժումներու։ Հայ ժողովուրդը, անոր բոլոր յեղափոխական մարմինները իրենք առաջինը եղան իրենց անձնուիրութեան ու յարգանքի զգացումները նուիրաբերելու Թիւրքիոյ ազատութեան խորանին, այնպէս որ խառնակիչ մտածում մը վերագրել հայութեան աններելի զրպարտութիւն մը և նախատինք

մըն էր հայ ժողովրդի հացէին՝ որ իր ամենէն լաւագոյն իղձերով զրահաւորուած կը մտնէր ասպարէզ օսմ. կայսրութեան մեծութեան ու բարօրութեան տրամադրելու իր բարոյական ու մտաւոր ուժերը։ Ան իր ձըգտումին մէջ կը դնէր իդէալ մը՝ բարձր ու եղբայրական։

Այսպիսի փառահեղ ապացոյցներէ յետոյ, ապստամբութեան ոևէ կասկած չէր կրնար հիմ ունենալ, մանաւանդ որ Ատանան երբեք չէ ունեցած այդպիսի աւանդութիւն մը, ընդհակառակը փաստերը կուգան հաստատել որ հոնի հայ ժողովուրդը ամենահիանալի ծրագիրներ յղացած էր օսմ. կայսրութեան էն բարեբեր նահանգին տալու համար տնտեսական ու ճարտարարուեստական յարաճուն զարգացում մը։ Երկրորդ՝ ապըստամբութեան մը պահուն պէտք էր գոնէ Զէյթունը ու Հաճընը ևս մասնակցէին, բայց այդ քաղաքները ոչ միայն անտեղեակ էին անցուդարձէն, այլ հազիւ ժամանակ ունեցան ինքնապաշտպանութեան դիմելու, երբ աւազակային խուժաններ աւերաւերակ կը սփռէին Սիհունի ու Ճիհանի ափերուն վրայ և Տօրոսի ստորոտները։

Չարաղէտ դէպքերը, որ իրարու կը յաջորդեն Թիւրքիոյ մէջ, կը մատնեն անոր վարիչներուն մէջ քաղաքական և քաղաքակրթական հասուն գիտակցութեան պակասը։ Ատիլ պէյի պէս հումգլուխները և անոնց շնական չարախնդացութիւնը ծաղրանք մըն են ազգային ներկայացուցիչներու երեսին, որ չզգար դըժբախտաբար, կարծես թէ կուզեն հասկցնել հայերուն, „ճիշտ է ազատութիւն տրուեցաւ, բայց կեավուրը պէտք չէ դուրս ելլէ իր երկիւղոտ և խոնարհ վիճակէն, պէտք չէ իր ուրախութիւնը բարձրաձայն արտայայտէ“։ Իսկապէս մեր թիւրք հայրենակիցները չարաչար կը գործածեն իրենց ուժը և խուժանի մոլեռանդութիւնը։ Մենք կը կարծէինք և կը յուսայինք որ հին րէժիմէն միմիայն Աբդիւլ Համիդի համբոյրը պիտի մնար օսմ. խորհրդարանի նախագահի ճակտին, բայց դէպքերը անողոք չարութիւնով մը կուգան հերքել որ դեռ շատ բան կը մնայ և շատ անակնկալներ կան վերապահուած։

Նոր րէժիմին մարդիկը դեռ հին բանաձևերը կը ծամծմեն և „խաբէութիւնը“ կուզեն ծառայեցնել երկրի շահերուն, այն պահուն երբ Թիւրքիան կարօտ է մերկապարանոց ճշմարտութեան, հզօր և ճակատաբաց պարկեշտութիւններու որ մեծագոյն ուժն է տարրերու մէջ համերաշխութեան ոգին ամրացնելու համար։

Երբ Մակեդոնիոյ օսմ. բանակը քաղաքացիական առաքինութեան և դիւցազնութեան կռանիդէ էջերը կը դարբնէր օսմանեան պատմութեան համար և աննման խոյանքով մը կզգետնէր արիւնարբու բռնակալութիւնը, — օսմանեան դահլիճը Կիլիկիոյ համատարած աւերներուն ու անթիւ դիակներուն վրայ ստութեան և անկարեկցութեան ծածկոցը կը նետէր և միանգամայն կը սրբապղծէր ապրիլ 24-ի նահատակ զինուորներուն յիշատակը, որ իրենց արեան գնով ազատութեան և բարձր բարոյականի դասը տուին օսմանեան աշխարհին։

Մոնթէսքիօ, իր հոյակապ գործերուն մէկուն մէջ սա սուր և ստոյգ դիտողութիւնը կընէ. „Աշխարհի մէջ երկու պետութիւն կայ, կըսէ, որոնց գոյութիւնը աննպատակ է, անոնք են Սպանիա և Թիւրքիա“։

Դարուկէս ետքը նոյն հանճարը թերևս Թիւրքիոյ գոյութեան նպատակ մը շնորհէր — քրիստոնեաները ջարդել։

Ատիլ պէյերը այդ „աննպատակ“ կամ „արիւնոտ նպատակի“ սերունդին կը պատկանին։ Մենք կը սիրենք հաւատալ որ յուլիս 24 և ապրիլ 14-ի փառաւոր օրերէն ետքը նոր սերունդը մարդկային և ազնուական „նպատակ“ մը դրաւ Թիւրքիոյ „աննպատակ“ գոյութեան մէջ և ստեղծեց ժամանակակից ապագայ մը...

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Մեծ Մարդասպանի գահընկէցութեան առթիւ և Ազատութեան բանակի յաղթանակի համար, խմբագրութիւնս շնորհաւորական հեռագիր ուղղեց օսմ. Ազգային Ժողովին։

ԲՈՂՈՔԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ „ԴՐՕՇԱԿԻ“ ԽՄԲ. ԿՈՂՄԷՆ

ՕՍՄ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻՆ

Ապշութիւնով կիմանանք որ մայիս 1-ի նիստին մէջ, կառավարութիւնը հիմնւելով տեղական իշխանութիւններու ստայօդ տեղեկութիւններուն վրայ, Ատանայի վերջի ողբերգութիւնը վերագրած է հայ յեղափոխականներուն և ներկայացուցած է հայերը իբր նախայարձակ։ Կը բողոքենք մենք այս չարամիտ սադրանքին դէմ որ նպատակ ունի ոճրագործները հովանաւորելու։ Սա անարգանք մըն է հայ ժողովրդին դէմ՝ չարատանջ ու օրհասական։ Հայ յեղափոխականները ոչ մէկ դեր չունին այս զարշելի նախճիրներուն մէջ որ կատարուած են մոլեռանդ խուժանին ձեռքով զօրքերու և բարձր իշխանութեանց աջակցութիւնով։ Կոչ կընենք Խորհրդարանին ողջմտութեան, արդարասիրութեան, որպէսզի ազդու միջոցներ ձեռք առնէ, յանցաւորները պատժելու համար։ Հին ոճիրներուն անպատիժ մնալը քաջալեր մըն է մարդասպաններուն։ Վարչութեան մէջ համիդեան մարդոց ներկայութիւնը ոճիրներու մշտնջենական աղբիւրը պիտի ըլլայ՝ ուրկէ պիտի տուժեն միշտ կայսրութեան ամբողջութիւնը և ապահովութիւնը։

5 մայիս

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻՆ

Օսմանեան Խորհրդարանի մայիս 1-ի նիստին մէջ, թիւրք կառավարութիւնը հիմնւելով Ատանայի վալիին, կոտորածներու կազմակերպողին, ստայօդ տեղեկութիւններուն վրայ, ամբաստանեց հայ յեղափոխականները խռովութիւններու իբր թելադրիչ և ներկայացուց հայերը իբր նախայարձակ։ Մեր բոլոր ուժով կը բողոքենք այդ անորակելի սադրանքին (insinuation) դէմ որ նպատակ ունի հովանաւորել իսկական ոճրագործները։ Սա սիրելի սիստէմն է համիդական բռնակալութեան և միանգամայն զրգիռ մը ու անարգանք մը հայ ժողովրդի հասցէին, մահատանջ և յաւիտենական քաւութեան նոխազը հակայեղափոխութեան։ Հայ կոմիտէները և ժողովուրդը, ընդհակառակը, բոլոր սրտով կը ցանկան խաղաղութեան և տարբեր ազգութիւններու միաբանութեան և կայսրութեան բարգաւաճման։ Հայկական կոտորածները սկսան Պոլսոյ պետական հարւածի հետևեալ օրը, մեղսակցութիւնով տեղական իշխանութիւններուն և յետադիմական զօրքերուն։ Ինչպէս միշտ, հայերը յանկարծակիի եկած, երկու օր ինքնապաշտպանւեցան, սակայն անկարելի էր ընդերկար դիմադրել կառավարական և արիւնարբու խուժանի միացեալ ուժերուն դէմ։

Այժմ Ատանայի ողբերգութեան և նահանգներու մասին ամեն տեղեկութիւն խիստ գրաքննութեան ենթարկւած է։ Հակառակ պաշտօնական աղբիւրներու ապահովութեանց Հայաստանի դրութիւնը լի է վտանգներով։ Մեր սեփական տեղեկութեանց համեմատ, կոտորածը կըսպառնայ ծաւալիլ հեռաւոր նահանգներուն մէջ, ուր վարչութիւնը յանձնւած է հին համիդական րէժիմի մարդոց։ Գուցէ 1895—96-ի հայկական ջարդերուն վերսկսումի նախօրին կը գտնւինք։

Ուժգին կոչ կընենք քաղաքակիրթ աշխարհի հանրային կարծիքին և մամուլին նորանոր և ահալոր աղէտներու առջևը առնելու համար։

7 մայիս